

המקורות לחקר תולדות מואב

מאת

דב רוזנר

חקר תולדות ארץ מואב בכלל והעם המואבי בפרט פיגר במידה ניכרת אחר חקר תולדות העמים, שהיו שכני העם המואבי בימי המקרא. לפיכך מעט מאד ידוע על תולדות עם זה וגם מידע זה הוא חלקי ומוגבל, באשר הוא מתייחס לנושאים מסויימים בלבד; חוסר רציפות היסטורית זו מקשה מאד על שיחזור תולדות המואבים. במחצית השניה של המאה הי"ט החלו לגלות מימצאים ארכיאולוגיים בעלי ערך רב למחקר המקראי, אולם מחקר מקיף שבעזרתו ניתן יהיה לשחזר את תולדות המואבים, לא נעשה. רק בשנת 1960 פורסם ספרו של ואן זייל על המואבים, בו סיכם המחבר את המקורות שהיו ידועים לו ועמדו לרשותו, סיווג את החומר לפי נושאו, ובכך איפשר לקורא הכרה כללית של ארץ מואב ותולדותיה.¹

מבלי לבטל את חשיבות ספרו של ואן זייל, מחובתנו להדגיש שברציפות ההיסטורית המשתקפת בו, חסרות חוליות רבות. עובדות ומסקנות — לעיתים בנושאים חשובים מאד — אינן אלא הנחות בלבד. המלים "כנראה", "יש להניח" "נראה לי" וכד' מופיעות אצלו לעיתים קרובות מאד. נוסף על כך הוא טעה בניהויים של מקומות שונים בארץ מואב, כפי שהוכח בעבודת מחקר מקיפה על המואבים שנעשתה בשנת 1973.² הוא הדין ביחס למסקנות אחדות אליהן הוא הגיע בנתחו את הלשון המואבית. הערה חשובה נוספת ביחס לעבודתו היא, שאין זייל כמעט ולא השתמש בספרות הכתובה עברית, והעובדה שלא עיין במחקריהם של חוקרי מקרא ישראלים פגמה ברמת מחקרו.

את הידיעות על תולדות העם המואבי אנו שואבים ממקורות שונים אלא שמספרם מוגבל ואין הם מקיפים את כל תחומי החיים של העם המואבי. לפיכך, פעולת השיחזור קשה ואיטית ובמחקרים השונים לעיתים קרובות ההיגיון בא להשלים את המידע החסר. ועוד, המקורות העומדים לרשותנו הם לרוב חד-צדדיים; הם משקפים מאורעות ועובדות מנקודת מבטו והשקפתו של בעל המקור, מבליטים הם עובדה זו או אחרת ומתעלמים מעובדות חשובות אחרות. דוגמה טיפוסית לכך

1 המימצא החשוב ביותר עד כה הוא כתובת מישע מדיבון, דיון מקיף בנוגע למשמעותה של הכתובת, ראה להלן.

2 ראה: A. H. van Zyl, *The Moabites*, (Leiden, 1960).

3 דב רוזנר, המואבים ויחסיהם עם מלכויות ישראל ויהודה, מבחינה צבאית, מדינית ותרבותית. עבודת דוקטורט שהוגשה לאוניברסיטת נאטל.

[2]

דב רוזנר

תשמש כתובת מישע מלך מואב, הדנה במלחמותיו של מישע נגד ישראל, בין השנים 853—852 לפה"ס. מישע מתעלם לחלוטין ממסע-הנגד של יהורם מלך ישראל ובני בריתו מלכי יהודה ואדום. אפשר לתרץ שתיקה זו, לו הכתובת נתחברה לפני מסעו של יהורם, אולם העובדות מוכיחות את ההיפך; כתובת מישע נתחברה אחרי נסיונו של יהורם להחזיר לישראל את ארץ המישור שנכבשה על ידי מישע במסע צבאי פתאומי ומהיר.

נוסף למגבלות טכניות אלו, קיים גם חוסר אמון — לעיתים קיצוני ביותר — מצד החוקרים ביחס למקור המקראי ומימצאים ארכיאולוגיים חשובים. כתובת מישע, הנחשבת בצדק למקור החשוב ביותר שמחוץ למקרא לחקר תולדות המואבים, נחשדה על ידי מספר חוקרים כמוזייפת, וסביבה פרצה מחלוקת חריפה ביותר בין פרופ' אולברייט לבין פרופ' יהודה⁴. במחלוקת זו יצא אולברייט כשידו על העליונה; כתובת מישע אוטנטית ובעלת חשיבות ממדרגה ראשונה. המקורות מתחלקים לפי איזורי מוצאם וסדרם הכרונולוגי: המקראיים, המצריים, המואביים, האשוריים. מקורות אלה יש לסווג בהתאם למהותם וערכם כמימצא ארכיאולוגי, היינו: תעודות מגובשות בכתב, כגון ספרי המקרא הדנים במואבים; כתובות חקוקות על אבן, כגון כתובת מישע; תבליטים על אבן, כגון האסטילה מח'רבת אל-בלוע בארץ מואב; כלי חרס ועליהם כתובות ותבליטים; פסלונים, בעיקר בדמויות בני אדם וסוסים, המייצגים לרוב אלים; חותמות ממואב, ככל ואשור; תעודות קלף רשמיות של מלכים ופקידי מלכות; מסמכים מסחריים ורשימות אחרות על נושאים כלליים.

המקור המקראי

מקור זה הוא העיקרי והחשוב ביותר לחקר תולדות המואבים⁵. הוא דן במוצא העם המואבי וקובע את הזמן, המקום והסיבה להיווצרות המגעים הראשונים בין המואבים לבין בני ישראל. קטעי ידיעות על המואבים פזורים בספרי הנביאים ובאמצעותם ניתן לבחון את המקורות שמחוץ למקרא הדנים באותם המאורעות. אולם, מיגבלתו של המקור המקראי בזה שהוא מזכיר רק עובדות ומאורעות שיש להם קשר עם ישראל ומשקפים את הרוח והמגמה הכללית של המקרא, ואילו ידיעות בעלות ערך רב ביחס למואבים אינן מוזכרות, היות ואין להן קשר עם ישראל. המימצאים הארכיאולוגיים מאשרים ואף מוכיחים ומשלימים רבים מסיפורי המקרא. לכן יש לגשת אל הסיפור המקראי כמקור מהימן ומתוך יראת כבוד כאחד.

4 יהודה "הוכיח" שהכתובת מוזייפת, על כך עיין: A. S. Yehuda, "The Story of Forgery and the Mesha Inscription", *JQR* XXXV (1944-5), 139—163. אולם אולברייט ביטל את מסקנותיו של יהודה, על כך ראה: W. F. Albright, "Is the Mesha Inscription a Forgery?", *JQR* XXXV (1944-5), 247—250.

5 השוה: י. ליוור, "מואב", אינצקלופדיה מקראית ד', (ירושלים, 1962), 713; A. H. van Zyl; *The Moabites*, p. 4.

המקורות המצריים

המקור המצרי הקדום ביותר, המזכיר את השם מואב כשמו של עם החי ישיבת קבע באיזור מוגדר, הוא הרשימה הטופוגרפית של רעמסס השני מלך מצרים (1290—1224 לפה"ס), החקוקה על קיר מקדש בנוא-אמון⁶. ברשימה זו הנציח רעמסס השני את מסעו הצבאי לדרום סוריה ולעבר הירדן המזרחי, ונאמר בה שנפלה בידו העיר דיבון, שעל הגדה הצפונית של הארנון⁷. מסע זה נתאפשר בעקבות ברית וחלוקת איזורי ההשפעה בין החיתים למצרים בשנת 1270 לפה"ס⁸ — היא שנת מלכותו ה-21 של רעמסס השני — לפיכך נוכל לאמר שארץ מואב נכבשה בידי רעמסס בשנים 1270—1268 לפה"ס⁹.

ההוכחה למהימנותו של מקור מצרי זה מביא סימנס¹⁰ את הראיה שתוי הפנים של הדמויות המופיעות על רשימה זו של רעמסס השני, הם שמיים. מקור מצרי זה יסייע בידנינו בקביעת התאריך ליסודה של הממלכה המואבית ויעזור בהבנת מקור מצרי-מואבי הידוע בשם האסטילה מח'רבת אל בלוע.

האסטילה מח'רבת אל בלוע

בשנת 1930 נמצאה בח'רבת אל-בלוע שמדרום לדיבון אסטילה עשויה אבן בולת¹¹. בחלקה העליון חקוקה כתובת בת ארבע שורות¹² ובחלקה התחתון מופיע תבליט של שלוש דמויות: גבר ואשה עומדים זה ליד זה ומולם ניצב דמות גבר כשידיו מורמות כלפי הזוג, כאילו הוא מתחנן על נפשו או מתפלל אליהם¹³. החוקרים מאוחדים בדעתם שהתבליט גולף בסגנון מצרי, אולם חלוקים הם בדעתם לגבי זהותם של הדמויות.

J. Simmons, *ETL* (Leiden, 1937), pp. 155-6 lists XXII series d; *ANET*, ראה: 6 pp. 242-3; N. Glueck, *Annual XIV* (New Haven, 1933), 1; cf. A. H. van Zyl, *The Moabites*, p. 40; O. Bustanay, "Moab", *Encyclopaedia Judaica* 12 (Jerusalem, 1971), 193.

7 עיין: *ANET*, p. 272.

8 עיין: *ANET*, pp. 199—203; י. אהרוני, ארץ ישראל בתקופת המקרא, (ירושלים, 1962), עמ' 160—162; הנ"ל, אטלס כרטא לתקופת המקרא, (ירושלים, 1964) עמ' 39.

9 עיין: *ANET*, p. 242; W. F. Albright, *JBL* 63 (Philadelphia, 1944); E. D. Grohman, "Moab", *The Interpreter's Dictionary of the Bible* 3 (Ebingdom, 1962), 412.

10 עיין: J. Simmons, *ETL*, p. 205; השוה: A. H. van Zyl, *The Moabites*, p. 40.

11 וכן: א. מלמט, "ראשית האומה", תולדות ישראל בימי קדם א' (תל אביב, 1969), 29.

12 ראה: G. Horsfield et L. H. Vincent, "Une Stele Egypto-Moabite au Balou'a", *RB* 41 (Paris, 1932), 417—444; N. Glueck, *Annual XIV*, 1.

13 עיין: G. Horsfield et L. H. Vincent, *RB* 41, p. 425; N. Glueck, *Annual XIV*, 1; *Ibid.*, pp. 24—27; G. Horsfield, *RB* 41, p. 423, plate XI.

14 ראה: A. G. Horsfield et L. H. Vincent, *RB* 41, pp. 430—441; E. Drioton, "A propos de Stele du Balou'a", *RB* 42 (Paris, 1933), 353—362; W. F. Albright, *AP*, (New York, 1932—1935), 79, 185—187; A. Alt, "Emiter und Moabiter", *PJB* 36 (Berlin, 1940), 34—42; A. H. van Zyl, *The Moabites*, pp. 31—33; 110—111.

15 ראה: W. F. Albright, *AP*, pp. 79, 185—187. זו גם דעתו של ליור, עיין: י. ליור, "מואב", אינצקלופדיה מקראית, ד' 711.

קיימת נטיה בין החוקרים, שהווג שבתבליט הם אֵל ואֵלה שזהותם אינה ברורה¹⁴. אולברייט הסתמך על צורת האסטילה — מעוגלת בחלקה העליון ובעלת בסיס רחב ומאוזן בחלקה התחתון — וסבר שהאסטילה שייכת לתקופת נארם-סין מן האלף השלישי לפה"ס, או נהגו להכין אסטילות בצורה כזו¹⁵. לדעתו, האסטילה נוצלה שנית במאה ה-12 לפה"ס ואז חקקו עליה את הדמויות, ואילו הכתובת שלא פוענה עד כה שייכת לאלף השלישי לפה"ס. קרוב לודאי שאולברייט קיבל את מסקנותיהם של החוקרים הורספילד ווינצנט, אשר פירסמו את התמונה הראשונה של האסטילה מבלוע. הם סבורים שהדמויות נחקקו בימי תחותמס ה-3 ומרנפתח מלכי מצרים במאה ה-15 לפה"ס¹⁶. על סמך התסרוקות והלבוש של שלוש הדמויות, בא דריאוטון לכלל דעה שהגילוף נעשה בסגנון מצרי אבל הוא נעשה בארץ מואב ובימי רעמסס השני¹⁷.

מסתבר שהתבליט אמנם גולף בסגנון מצרי אלא שהמלאכה נעשתה בארץ מואב, בתקופת הכיבוש המצרי שחל כאמור בין 1270—1268 לפה"ס. הדמות הבודדת היא מלך מואב המושיט ידיו כלפי אלי מואב ומבקש את עזרתם. מן המקורות המואביים ידוע שבראש סולם האלים במואב עמדו כמוש ובת וזוג עשתר או עשתר-כמוש¹⁸. מכתובת מישע מתברר ששני אלים אלה היו בין היתר גם אלי המלחמה המואביים¹⁹. מכאן מסתבר שמלך מואב מנסה לרצות את שני אֵליו הראשיים, את אלי המלחמה ומבקש את עזרתם נגד הכובש המצרי.

ההשפעה המצרית בדרום סוריה ובכנען התפשטה בעיקר לאחר נצחונותיו של רעמסס השני באיזורים אלה, והיא התבטאה אף בפיסול ובציור²⁰. והואיל והאסטילה נחשפה בח'רבת אל-בלוע, כעשרים ושלושה ק"מ מצפון לקיר חרושת ומדרום לדיבון — שהיו שתי ערים מואביות חשובות — וכן על סמך תוי הפנים השמיים, התסרוקות והלבוש של הדמויות, ניתן להחליט שהאסטילה היא מואבית, ושייכת לתקופת כיבושה של ארץ מואב על ידי רעמסס השני²¹.

המקורות המואביים

המקור המואבי החשוב ביותר הוא כתובת מישע מלך מואב. הוא משקף את טיב היחסים בין ישראל ומואב במאה ה-9 לפה"ס. נאמר שמישע יצא למלחמה על

16 ראה: G. Horsfield et L. H. Vincent, *RB* 41, p. 422 ff.

17 ראה: E. Drioton, *RB* 42, p. 353 ff.

18 ראה: כתובת מישע, שורות 3, 17.

19 מישע מציין שכמוש היה אל המלחמה, היות וכמוש צוה עליו לצאת למלחמה על ישראל והבטיח לו נצחון. ראה: כתובת מישע, שו' 4; גם עשתר-כמוש היתה אלת מלחמה, על כך תעיד העובדה שמישע הקריב לה את שבויי המלחמה הישראליים כאות תודה על כך שהעניקה לו נצחון על מלך ישראל, ובזכותם של כמוש ועשתר הוא הצליח לשחרר את מואב מעול ישראל. ראה: כתובת מישע, שו' 17, וכן עיין: W. F. Albright, *ARI* (Baltimore, 1942), pp. 73, 81.

20 עיין אורה נבכי, "צלמיות מתכת בארץ ישראל ובשכנותיה", קדמוניות 3 (11) שנה ג' (ירושלים, תשל"ל), עמ' 78—87.

21 גרוהמן רואה בדמות משמאל אלהות מצרית, שבראשה כתר של מצרים העליונה והתחתונה; הדמות שממין גם היא אלהות. הדמות שבאמצע — דמות מתפלל, המרים את ידיו כלפי האלהות שמשמאל.

המקורות לחקר תולדות מואב

[5]

ישראל בעקבות צו מכמוש ועשתר אלוהי מואב הראשיים אשר הבטיחו למישע את הנצחון המיוחל; מקור זה מעיד על קיומו של ישוב ישראלי קדום בארץ המישור ועל גורלם לאחר כיבוש מרכזיהם על ידי מישע²²; מישע מספר על מפעלי בניה רבי היקף שנעשו ביוזמתו בארץ המישור²³ ועל העברת אוכלוסיה מואבית לשטחים המשוחררים כדי לתת לאיזור צביון מואבי ולבצר אותם מפני התקפה ישראלית אפשרית.²⁴

הכתובת מדברת בגוף ראשון, בכך רוצה מישע לציין שהנצחון היה נצחוננו האישי, כי נבחר על ידי אלי מואב להושיע את העם המואבי מידי ישראל.²⁵

לשון הכתובת היא מואבית ומקור זה הוא היחיד המאפשר חקר הלשון המואבית בהשוואה ללשון העברית המקראית.²⁶ שתי השפות קרובות מאד ודומות זו לזו. זמן חיבורה של כתובת מישע הוא 852—851 לפנה"ס.²⁷

המצבה נתגלתה בשנת 1868 בח'רבת דיבון, על ידי המסיונר הגרמני פ. א. קליין.²⁸ היא עשויה אבן בזלת, כמטר אחד גובהה ושבעים ס"מ רוחבה. בכתובת 34 שורות, אולם מכיון שהמצבה נופצה בידי בדואים אשר חשבו שחבוי בה מטמון, חסרים מספר שברים מחלקה התחתון ולכן ארבע השורות האחרונות אינן שלמות ואינן ניתנות לקריאה. גם שלושים השורות הקיימות אינן שלמות, ורק בזכות תרשים שעשה קלרמון גנו אפשר היה לשחזר את הכתובת.²⁹ בכתובת כשלוש מאות מלים שלימות, שתוכנן מובן; הן דנות ביחסי מואב—ישראל בימיו של מישע. מיון המלים שבכתובת מגלה שמספר רב של מלים חוזרות על עצמן, לכן יש בה למעשה כמאה ושבעים מלים שונות.³⁰ המצבה נמצאת כיום בלוצר בפריז.

חרסים, כתובות, הותמות ותעודות

מקורות משניים לחקר תולדות מואב הם כלי חרס עם קטעי כתובות ותבליטים שונים, אלא שהמידע הנמסר דרכם ערכו מועט גם משום שלא נשתמרו היטב וגם

22 ראה: כתובת מישע, שורות 7—21; וכן עיין: W. F. Albright, "Mesha", *Archaeology and the Religion of Israel*, (Baltimore, 1968), pp. 109, 118; A. H. van Zyl, *The Moabites* p. 140 ff.

23 ראה: כתובת מישע, ש' 9—10; 21 ואילך.

24 ראה: שם, ש' 13—14; 19—20.

25 ראה: שם, ש' 3—4; 7; 14—18; 32.

26 שמות עצם פרטיים של מלכי מואב מצויים במקורות שונים אותם אציין בהמשך. משמות אלה אפשר ללמוד פרטים שונים על הלשון והדת המואבית.

27 כתובת מישע אינה מציינת את תאריך כתיבתה והעובדה שמסע הנגד של יהורם מלך ישראל אינו מוזכר בכתובת, מקשה על הזהוי. בעניין זה עיין: ד. רונר, המואבים ויחסייהם עם ישראל ויהודה, עמ' 10—11; *ANET*, p. 320; י. ליוור, "מלחמותיו של מישע מלך מואב עם ישראל", היסטוריה צבאית של ארץ ישראל בימי המקרא, בעריכת י. ליוור, (ירושלים, 1964), עמ' 227.

28 עיין: W. F. Albright, "The Moabites Stone", *ANET*, p. 320; A. H. van Zyl, *The Moabites*, p. 30 and Addendum I ארכיאולוגיות בארץ ישראל, א', (ירושלים, תשל"א), 133; י. ליוור, "מואב", אינצקלופדיה לחפירות ד' 711; ה. רוזן, "מצבת מישע", אינצקלופדיה מקראית ד' 925.

29 עיין: A. S. Yahuda, *JQR XXXV*, 139—163.

30 עיין: A. H. van Zyl, *The Moabites*, p. 161.

[6]

דב רוזנר

משום שהידיעות הן כלליות, ולרוב קיימת מחלוקת בין החוקרים בקשר למשמעותן. מקורות מסוג זה נחשפו ונתגלו באיזורים שונים בארץ מואב, בדיבון, מידבא, בלוע, ח'רבת עיון מוסה ובאיזור נחל זרד בדרום. רוב המקורות האלה שייכים לתקופה העתיקה, כאשר המואבים חיו עדיין באירגון שבטי והם נדדו במרחבי האיזור בעקבות צאנם. כלים שיוצרו באיזור אחד טולטלו בידי הנודדים ונתגלו באיזורים קרובים ואף רחוקים ממקום מוצאם, לפיכך קשה להסיק מסקנות מוחלטות לגבי המידע הנמסר בהם. אבל בעזרתם ניתן לשחזר בצורה כללית את תולדות התקופות השונות בדברי ימי העם המואבי, במיוחד תוך כדי השוואה עם כלי חרס שמקורם בעבר הירדן המערבי.³¹

בסביבת נחל זרד ובח'רבת עיון מוסא נתגלו פסלונים רבים במצב טוב למדי, המאפשרים הסקת מסקנות חשובות בדבר הדת המואבית.³² ליד הר נבו נחשפו צלמיות חרס בדמות אשה האוחזת בידה ככר לחם או הפץ אחר שנחשב בעיני המואבים כקדוש. בצלמיות אחרות היא מתוארת כאוחזת בידה את אבר הזכרות, ובזה היא מציינת שהיא אלת הפוריות.³³ היות ועשתר היתה אלת הפוריות המואבית, לפיכך קרוב לודאי שזוהי צלמית של האלה עשתר.³⁴

בין היתר נחשפו צלמיות חרס המתארות אנשים רוכבים על סוסים.³⁵ פאן-סיל סבור שהיו אלה צעצועים לילדים, או סתם דמויות פרשים מחיי יום-יום,³⁶ אלא שטעות היא לראות את אורח חיי המואבים, בני תרבות עתיקה מנקודת מבט מודרנית; אין לנו כל עדויות ממואב, ואף לא מעם אחר מאותה תקופה, שילדיהם נהגו לשחק ב"חילי עופרת" או חרס. היות וכמוש היה אל המלחמה המואבי — כפי שמישע מעיד עליו בכתובתו — והמואבים היו נודדים בעקבות צאנם והיו בעלי סוסים, לפיכך מסתבר שדמות הפרש בא לזהות את כמוש עצמו היוצא למלחמה על אויבי מואב.

על סמך המימצאים הנ"ל אפשר לשחזר את הפולחן המואבי, אם כי לא בצורה מושלמת, כי צירופם של קטעי הידיעות עלול לשמש כמפתח לפתרון בעיות חשובות ביותר בתולדות עם.

31 ראה: נ. גליק, עבר הירדן המזרחי, בעריכת ש. ייבין (ירושלים, תש"ו), עמ' 134—142; N. Glueck, *Annual XIV*, 3—4; 22; 44—45; plate 9; XVIII—XIX, maps 11a, 11b; W. F. Albright, *BASOR* 14, pp. 10—11; A. H. van Zyl, *The Moabites*, p. 102 ff.

32 עיין: W. F. Albright, "The Archaeological results of an expedition to Moab and the Dead Sea", *Annual VI*, 11; W. F. Albright, *The Archaeology of Palestine*, pp. 84—85; N. Glueck, *Annual XIV*, 1—3; 22—29; 82 עמ' 141.

33 עיין: N. Glueck, *Annual XIV*, p. 26, fig. 8.

34 עיין גם: *Ibid.*, XVIII—XIX, 32—35; W. F. Albright, *From the Stone Age to Christianity*, (Baltimore, 1946), pp. 160, 177; A. H. van Zyl, *The Moabites*, pp. 195-6; E. D. Grohman, "Moab", *The Interpreter's Dictionary III*, 418.

35 עיין: N. Glueck, *Annual XIV*, 27—28 and fig. 10, 11.

36 ראה: A. H. van Zyl, *The Moabites*, p. 195, n. 8.

37 עיין: *ANET*, pp. 279—281; וכן עיין: א. דמסקי (עורך), מדריך במקורות חיצוניים לתולדות ישראל ... עמ' 8.

המקורות לחקר תולדות מואב

[7]

מקורות אשוריים

המקורות האשוריים מתייחסים לתקופה מאוחרת בתולדות העם המואבי, אולם הם בעלי חשיבות רבה מבחינה היסטורית ודתית כאחד. מסתבר שלאחר מותו של מישע, הלכה מואב ונחלשה. לאחר ששלמנאסר השלישי מלך אשור הנחיל תבוסה קשה לארם המשק בשנת 841 לפה"ס, פלש לארץ המישור וכבש את הערים המואביות עשתרות ובצר.³⁷

שלמנאסר מזכיר בכתובתו את סאלאמאנו מלך מואב שהעלה לו מס כניעה יחד עם מלכי עמון, אדום ויהודה.³⁸ מן הכתובות האשוריות מן המאה השמינית לפה"ס ואילך מסתבר שמואב גילתה נאמנות לאשור.³⁹ לא נטלה חלק במרידות נגד אשור וצבא עזר מואבי צורף לצבא האשורי.⁴⁰ מואב אמנם לא הייתה פטורה מתשלום המסים לאשור, אולם זכתה למידת עצמאות ניכרת וליחס טוב מצד המינהל האשורי. בזכות נאמנותה לאשור הצליחה מואב להרחיב שלטונה על שטחים שבעבר השתייכו לישראל וליהודה.⁴¹

מכתובת של סרגון השני⁴² מתברר שפרצה מרידה מקיפה בארצות הקשת הפוריה נגד אשור, ובין המדינות המתמרדות היו אשדוד, אדום, מואב ויהודה. בשנת 711 עלה בידי סרגון להכניע את המרד; על אדום, מואב ויהודה הוטל מס כבד. מותו של סרגון בשדה הקרב בשנת 705 גרמה להתפרצות גלי מרידה חדשים נגד אשור. מכתובותיו של סנחריב מתברר ש"חזקיהו היהודי" היה המנהיג והרוח החיה של המרידה של שנת 701.⁴³ סנחריב מציין שכמשנדב מלך מואב ומלכי עמון, אדום, עזה ואשדוד לא נתנו ידם למרד זה.⁴⁴

אסרחדון מלך אשור (669—681 לפה"ס) מזכיר את מלך מואב בין אלה שהיו נאמנים לאשור.⁴⁵ בכתובת אחרת של אסרחדון מוזכר מלך מואב בשם מושורי

38 ראה: ANET, p. 282; עיין גם: A. H. van Zyl, *The Moabites*, p. 149; E. D. Grohman, "Moab", *The Interpreter's Dictionary* III, 417; O. Bustanay, "Moab", *Encyclopaedia Judaica* XII (Jerusalem, 1971), 196; י. אהרוני, ארץ ישראל בתקופת המקרא (ירושלים, 1962, עמ' 308; י. ליוור, "מואב", אינצקלופדיה מקראית ד', 718.

39 חוץ ממקרה בודד בימי סרגון השני מלך אשור, כאשר מואב הצטרפה לקואליציה נגד אשור. אך בעקבות דכוי המרידה בשנת 711 לפה"ס, מואב חידשה את תשלום המסים וניצלה משיעבוד מוחלט. עיין: A. H. van Zyl, *The Moabites*, ANET, pp. 286—287; השוה: A. H. van Zyl, *The Moabites*, p. 150.

40 עיין גם: י. ליוור, "מואב", אינצקלופדיה מקראית ד', 718; A. H. van Zyl, *The Moabites*, p. 150. פאן סיל מוסיף שלמרות ההגנה שקבלה מאשור, הבדויים המשיכו להתנפל על שטחים מואביים על הגבול המזרחי, בהצלחה ניכרת.

41 השוה: י. ליוור, "מלחמותיו של מישע מלך מואב עם ישראל", הסטוריה צבאית, עמ' 237; A. H. van Zyl, *The Moabites*, p. 149 n. 6.

42 ראה: ANET, pp. 286—287.

43 ראה: D. D. Luckenbill, *ARAB* II, (Chicago, 1926), 29, lines 34—37, 49.

44 השוה: J. Bright, *A History of Israel*, (London, 1967), p. 268; A. H. van Zyl, *The Moabites*, p. 151.

45 ראה: D. D. Luckenbill, *ARAB* II, 224—227; ANET, p. 291; י. אהרוני, ארץ ישראל בתקופת המקרא, עמ' 323—324.

[8]

דב רוזנר

שיחד עם עוד עשרים ואחד מלכים וסאלים סיפקו צרכי בניין להקמת ארמון פאר למלך אשור בנינוה⁴⁶.

לאחר מותו של אסרחדון עלה אשורבניפל לשלטון (669—633 לפה"ס). בכתובת שלו הוא חוזר על אותה רשימה של עשרים ושנים מלכים שהיו כפופים לאשור⁴⁷. במסעו הראשון של אשורבניפל למצרים, בשנת 667 לפה"ס, תוגבר צבאו בחיילות עזר מבני העמים הכפופים לאשור, ביניהם מארץ מואב⁴⁸.

מלחמה קשה נלחם אשורבניפל נגד הערבים; הקרב נערך בשדה מואב, כלומר בארץ מואב, שגבולה המזרחי גבל עם המדבר בו שכנו ופעלו שבטי הערבים. אשורבניפל מציין לשבח את כמושהלטה מלך מואב שהצליח לשבות את אמולדי מלך קידר ולמסור אותו לידי מלך אשור⁴⁹. שבטי הערבים סיכנו את בטחונה של מואב יותר מאשר את שלוותה של האימפריה האשורית, אך ברור שפעולתו של מלך מואב באה להפגין את נאמנותה של מואב לאשור, ובזכות נאמנות זו מואב הצליחה להחזיק מעמד כל עוד התקיימה האימפריה האשורית. מואב נפלה בשנת 582 לפה"ס, ארבע שנים לאחר חורבנה של יהודה.

46 ראה: A. H. van Zyl, *The Moabites*, pp. 151—152; *ANET*, p. 291; E. D. Grohman, "Moab", *The Interpreter's Dictionary* III, 417; O. Bustanay, "Moab", *Encyclopaedia Judaica* XII, 196.

47 ראה: *ANET*, p. 294.

48 עיין: O. Bustanay, "Moab", *Encyclopaedia Judaica* XII, 196; A. H. van Zyl, *The Moabites*, p. 152.

49 עיין: O. Bustanay, "Moab", *Encyclopaedia Judaica* XII, 196; A. H. van Zyl, *The Moabites*, p. 153; E. D. Grohman, "Moab", *The Interpreter's Dictionary* III, 417; י. ליורר, "מואב", אינצקלופדיה מקראית ד', 719.